

NAĞI NAĞIYEVİN ƏSƏRLƏRİNDƏKİ PAREMIOLOJİ DİL VAHİDLƏRİNİN LİŊVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Zülfiyyə İsmayıl

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Naxçıvan Bölməsi. Azərbaycan.
E-mail: ismayilzulfiyye@yahoo.com

Arifə Zeynalova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Naxçıvan Dövlət Universiteti. Azərbaycan.

Annotasiya. Məqalədə görkəmli yazıçı Nağı Nağıyevin yaradıcılığında paremioloji dil faktları linqvistik cəhətdən təhlil edilir. Yazıçının istər irihəcmli romanları, istərsə də həcmindən asılı olmayaraq, bütün hekayələrinin dili paremioloji vahidlərlə çox zəngindir. Yazıçının işlətdiyi hər bir sözdə, ifadədə, cümlədə aşılana dərin fikirlər olduqca sadə, anlaşıqlı, səmimi bir dildə öz əksini tapmışdır. Sadəlik, səmimilik, təbiilik onun əsərlərinin səciyyəvi xüsusiyyətidir.

Nağı Nağıyevin əsərlərində obrazların dilindəki tipikləşdirmə probleminin nə qədər böyük əhəmiyyətə malik olduğunu aydın görməsinə baxmayaraq, müəyyən məqamlarda ümumxalq danışığına istinad olunmasına rəğmən onun yaradıcılığında ədəbi dil normalarına daha artıq meyil hiss olunur. Nağı Nağıyevin elə əsəri yoxdur ki, dil-üslub xüsusiyyətləri baxımından diqqəti özünə cəlb etməsin. Bu məziyyətlər onun əsərlərini oxunaqlı etmiş və ona yüzlərlə, minlərlə oxucu auditoriyası qazandırmışdır.

Açar sözlər: Nağı Nağıyev, paremioloji, atalar sözləri, məsəllər, deyimlər

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 10.07.2023; qəbul edilib – 24.07.2023

LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF PAREMIOLOGICAL LANGUAGE UNITS IN THE WORKS OF NAGI NAGIYEV

Zulfiyya Ismayil

Doctor of Philosophy in Philology
Nakhchivan Branch of ANAS. Azerbaijan.
E-mail: ismayilzulfiyye@yahoo.com

Arifa Zeynalova

Doctor of Philosophy in Philology
Nakhchivan State University. Azerbaijan.

Abstract. In the article, paremiological language facts in the work of the prominent writer Nagi Nagiyev are linguistically analyzed. The language of all the writer's stories, whether in his large-scale novels or regardless of their volume, is very rich in paremiological units. The deep thoughts instilled in every word, phrase, and sentence used by the writer are reflected in a very simple, understandable, sincere language. Simplicity, sincerity, naturalness are the characteristic features of

his works. Although it is clear how important the problem of typification in the language of images is in the works of Nagi Nagiyev, despite the fact that he refers to the common speech at certain points, a tendency towards literary language norms can be felt in his works. There is no work of Nagi Nagiyev that does not attract attention in terms of linguistic and stylistic features. These qualities made his works readable and earned him an audience of hundreds and thousands of readers.

Keywords: Nagi Nagiyev, paremiological, proverbs, idioms

Article history: received – 10.07.2023; accepted – 24.07.2023

Giriş / Introduction

Görkəmli nasir, tanınmış dramaturq, tərcüməçi, maarifçi, ictimai xadim, redaktor, rəssam Nağı Nağıyev 70 illik ömrünün 40 ilini bədii yaradıcılığa həsr etmişdir. O, Azərbaycan ədəbiyyatına və mədəniyyətinə bir neçə səhnə əsəri, bir çox hekayə, oçerklər və ilk irihəcmli əsə-

ri olan “Həsərət” romanını bəxş etmişdir. Bütövlükdə, Nağı Nağıyev “2 roman, 4 povest, 6 səhnə əsəri, 29 bədii və satirik hekayə, 43 miniatür yazı, 4 xatirə və 9 oçerkin müəllifi” [4, s.6] olmuşdur.

Əsas hissə / Main Part

Hər nasirin öz dili, söz ustalığı, üslub rəngarəngliyi vardır. Nağı Nağıyevin əsərlərinin dili və üslubu maraqlı və orijinal xüsusiyyətlərə malikdir. O, özünəməxsus, bənzərsiz yazı tərzini və üslub xüsusiyyəti ilə diqqəti cəlb edir. Belə ki, Nağı Nağıyevin əsərlərinin lüğət tərkibi olduqca zəngindir. Onun yaradıcılığında obrazlılıq, bədii ifadə vasitələrinin geniş işləkliyi diqqəti çəkir. Yazıçı dilinin bədiiliyi, təbiiliyi, sadəliyi, xəlqiliyi, şifahi xalq yaradıcılığı ənənələrinə sədəqəti və s. kimi məziyyətləri ilə əsərlərinə oxunaqlılıq bəxş edir. Onun bədii əsərlərinin səlis dili öz sadəliyi və rəvanlığı ilə seçilir. Ümumxalq yaddaşına dərin məhəbbət və məqamında yerli kolorit yaratmaq, obrazın xarakterini fərdiləşdirmək və tipikləşdirmək məqsədilə canlı xalq danışığından bəhrələnmək Nağı Nağıyevin qələminə məxsus səciyyəvi xüsusiyyətlərdir.

Bəllidir ki, yazıçıdan bədii üslubda mükəmməl əsər yaratmaq üçün ən əlverişli söz və ifadəni tapıb işlətmək tələb olunur. “Sənətkar təsvir etdiyi obyektə necə münasibət bəslədiyini bildirmək üçün buna uyğun nitq hissələri seçir. Çünki dil ünsiyyət, mübarizə və inkişaf vasitəsi olmaqla bərabər, həm də söz sənətinin, bədii və estetik zövqün mənbəyidir” [10]. Bu böyük mədəni sərvətin mənəvi zövqü isə onun bədii di-

lində, üslub gözəlliyində, sözün mənalandırılmasında və fikrə bədii çalar verməsindədir. Dilimizin incəliklərinə nüfuz edən Nağı Nağıyev bir yazıçı kimi bu keyfiyyətdən bacarıqla istifadə etmişdir. Fikrimizcə, Nağı Nağıyevin 30 il (1951-1981) Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında – Azərneşrdə (dövrünün ən nüfuzlu nəşriyyatıdır – Z.İ., A.Z.) Bədii ədəbiyyat şöbəsinin müdiri kimi məsuliyyətli bir vəzifəni icra etməsi dilimizin qrammatik qayda-qanunlarına dərinləndən bələd olmaq kimi xarakterik xüsusiyyətləri, özünəməxsusluğu ona böyük təcrübə qazandırmışdır. Yazıçının istər irihəcmli romanlarında, istərsə də həcmindən asılı olmayaraq, bütün hekayələrinin dilində işlətdiyi hər bir paremioloji vahiddə, hər bir sözdə, ifadədə, cümlədə aşılana dərin fikirlər olduqca sadə, anlaşılqı, səmimi bir dildə öz əksini tapmışdır. Sadəlik, səmimilik, təbiilik onun əsərlərinin səciyyəvi xüsusiyyətidir.

Görkəmli yazıçı Nağı Nağıyevin yaradıcılığında paremioloji dil faktlarını linqvistik cəhətdən təhlil etməzdən əvvəl paremiologiyanın predmeti və obyektini haqqında izaha ehtiyac vardır. Dilin əsas linqvokulturoloji sahəsini təşkil edən paremioloji dil vahidlərinin böyük bir hissəsi – əsrlərin sınağından çıxan, uluların daş hafizəsində daşlaşan, qəlbinin dərinliklərindən

süzülən, ağır məntiq yükü daşıyan və günümüzdə də dəyərini itirməyən atalar sözləridir. Bu paremioloji dil faktları ümumxalq yaradıcılığında min illərdir ki, sabitləşmiş ifadələr kimi qalmaqdadır. Dildə işlənən bu tip paremioloji vahidlər xalqın yüksək məntiqi təfəkkürə, zəngin dil mənsubiyyətinə malik olmasının göstəricisidir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, paremiyalar, atalar sözləri və məsəllər bütün dillərdə olduğu kimi, doğma ana dilimizdə də sabit mənalı cümlə tipli ifadələrin məcmusu və hazır konseptual fikir resurslarını yaradır. Paremioloji vahidlərdə – atalar sözləri və məsəllərdə digər bir maraqlı məqam isə onların konseptləşmə – hazırqəliblilik, sabitlik xüsusiyyətinə malik olmasıdır.

Məlumdur ki, xalq dilinin söz xəzinəsində ibarələr, atalar sözləri, məsəllər, idiomatik ifadələr geniş yer tutur. Bədii təfəkkürün məhsulu olan bu “qanadlı sözlərə”, leksik vahidlərə, yəni xalq dühasının yaratdığı atalar sözləri, zərb-məsəllər, idiomatik ifadələr və frazeoloji birləşmələrə Nağı Nağıyevin məharətlə yaratdığı obrazların, kamil insanların dilində daha çox rast gəlik. O, atalar sözlərinə müraciət edərkən, adətən, “atalar deyiblər” ifadəsi ilə başlayır və xalq ifadələrini əsərdə adi bir cümlə kimi işlədərək, yığcam şəkildə mükəmməl bir fikir meydana çıxarır. Bu atalar sözləri bəzən müəllifin öz təhkiyəsi, obrazların nitqi ilə qaynayıb-qarışır. O, sadə yazanda və fikri qısa-konkret yekunlaşdıranda və ya əksinə, uzun-uzadı nəsihətlərə başlayarkən atalar sözlərindən istifadə edir. Yazıcının istifadə etdiyi atalar sözləri mövzu etibarilə müxtəlif və rəngarəngdir. Eyni zamanda atalar sözlərinin işlənmə məqamları yazıcının üslubundan, əsərin mövzusunda, quruluşundan asılı olaraq dəyişir. Onlardan bəzilərinə diqqət edək: “üstümü unlu görüb, adımlı dəyirmançı çağırmaın” [4, s.479; s.519], “çölmək diyirlənib, qapağın tapıb” [4, s.538], “haynan gələn, huynan da gedər” [4, s.537], “Əli aşından da oldu, Vəli aşından da” [4, s.529], “gəlin qoyunu qurda tapşırmayacaq” [4, s.513], “göndərir bitməz işə, adımlı qoyur yarıtmaq” [4, s.39], “Nə yarıdan doyur, nə əldən qoyur” [4, s.46], “öz özünə eləyəni, el yığılsa, eləyə bilməz” [4, s.49], “özünü yığılan ağlamaz” [4, s.27], “keçənə güzəşt deyiblər” [7, s.95], “axşamın xeyrindən, gündü-

zün şəri yaxşıdır” [5, s.546], “təzəyə cici deyirlər, köhnəyə bəci” [5, s.399], “paxıl adam, doğrudan da, artıb-ağarmaz” [4, s.544], “hirs gələr, göz qızarar, hirs gedər, üz qızarar” [4, s.550], “var evi – quran evi, yox evi – viran evi” [7, s.73] və s. xalq təfəkkürünün misilsiz xəzinəsindən götürülmüş bu nümunələr onun əsərlərinin bədii dilinin gözəlliyini təmin edib.

Xalq dilinin ahəngi üstündə bəstələnmiş nəsr əsərləri Nağı Nağıyevin əsərlərinin sanbalını qatbaqat artıran məqamlardandır. Çünki bədii dil düzgün fikirləri, real həyat hadisələrini ifadə etmək vasitəsidir. Fikir səhv, həyat faktları və hadisələr dolaşmaq verilərsə, onları ifadə edən dil quruluşca nə qədər düzgün olursa-olsun, yəni də əsl bədii dilin tələblərinə cavab verə bilməz. İbrətəməz bir əsər doğru-düzgün fikirlərin ifadə tərzindən əmələ gəlir. Nağı Nağıyevin yaradıcılığında xalq ifadələrinin ruhunu əks etdirən aforizmlər insan kamalı, həyatın gözəlliyi, xoşbəxtlik haqqında ağıllı, dərin fikirlər ifadə edir. Onun əsərlərində çoxlu mənalı və hikmətli fikirlər var. Yazıcının dilində diqqəti daha çox çəkən nümunələrə nəzər salaq: “Hər şey vaxta baxar, vaxt isə heç nəyə” [4, s.143], “əl mənim, ətək sənin”, “onların suyu bir arxa axmır” [4, s.545], “min dərənün suyunu yığacaq bir yerə” [4, s.530], “körpü qalacaq çayın o tayında” [4, s.530], “bir gün ulağa deyirlər ki, gözün aydın, qoduğun olub. Heyvan ah çəkib deyir: nə faydası, mənim ki yüküm əskilməyəcək” [4, s.502], “ağac öz səmtinə yığılar” [4, s.519], “əziz ölüb, ağız ölməyib”, “önlənlə ölmək olmaz” [4, s.20], “oğlan nə vaxt asqırdı ki, qız “ilahi, şükür” demədi?” [4, s.38], “nə balanı istəyirəm, nə də bələsini” [4, s.47], “buyurmaq hara, “baş üstə” demək hara?” [4, s.47], “hormət hormətdən qalıb. Qonağa verilən çörək itməz. Çörək verərsən, sonra mənfəətini görərsən” [4, s.50], “işini düşəndə mumdən yumşaq, tükəndən nazik olmağı bacarır” [4, s.51], “tas yerə düşməsə, cingildəməz” [4, s.52], “adı pislikdə çəkilən arvad murdar əski kimi bir şeydir” [4, s.52], “kişisiz ev suyu sovrulmuş dəyirmandır” [4, s.57], “insansız yer nə qədər miskin, nə qədər cansız olursa” [7, s.126], “əkiblər yeyirik, əkərik yeyərlər” [7, s.191], “çörəksiz ölkə tez basılar” [7, s.73], “məscid qapısıdır, yarmaq olmaz, yandırmaq olmaz” [5, s.399], “pis yol-

daş adamı hər yola çəkər” [5, s.405], “məgər güldürməyi bacarmayanda adamı zorla tutub qıdıqlayarlarmı?”, “o söz qızıl da olsa, bircə şahıya dəyməz” [7, s.287], “övladından şikayət edən valideynlər özləri müqəssir deyillərmimi?” [7, s.181] və b. məişət üslubu, ümumxalq danışığı əsasında yaranan ədəbi dilin bu örnəkləri əsərin obrazlılığını, bədii dilin keyfiyyətini artırır məqamlardır. Göründüyü kimi, yazıçı Nağı Nağıyev oxucuya faydalı olan fikirlərə müraciət etmiş və uğurlu ifadələr seçə bilmişdir. O, özünün yaratdığı aforizmlərdən obrazın nitqini tipikləşdirmək məqsədilə istifadə etmişdir. Obrazın dilindən səslənən bu aforizmlər obrazın mənəvi dünyasını açmağa kömək edir, həmin obrazı oxucuya sevdirməklə yanaşı, insana müsbət mənəvi keyfiyyətlər aşılayır, həmçinin ruhunu aydınladır.

“Qərribə bir təsadüf” [4, s.476] hekayəsi “yamanlığa yaxşılıq” ideyası üstündə qurulub. Sabiq orqan işçisi olan Mütəllimin vaxtilə səbəbsiz yerə türməyə saldırdığı başmaqçı Xəlilin həkim-professor oğlunun ittihamları qarşısında sarsılması və əsərin sonunda xəcalətindən və vicdan əzabından ürək yangısı ilə “Axı mən o ürəkləri sağaldan, insanlara yeni həyat verən professorun yanında üzüqarayam, Sərvinaz, üzüqara” [4, s.484], – deməsi dərin təəssüf hissi aşılayır, “sonrakı peşmançılıq fayda verməz” atalar sözü ilə səsləşən bir ibrətəməz ideya ortaya qoyaraq, hikmətli sözlərlə, aforistik ifadələrlə zəngin bir əsər olaraq yadda qalır.

“Məhəbbətini aparacağam” hekayəsi “Xoşbəxtlik gətirməyən bir məhəbbət kimə gərəkdir?” [7, s.138; 4, s.517] hikmətli epigrafi ilə başlayır və əsər boyu da bu cür hikmətamiz fikirlərin intensivliyi diqqəti cəlb edir.

Nəticə / Conclusion

Məlumdur ki, hər bir əsərin arxasında onu yazan şəxsin xarakteri dayanır. Əsərlərindən yazıçı Nağı Nağıyevin nə qədər ciddi, millimental dəyərlərə bağlı bir ziyalı olduğu açıq-aydın hiss olunur. Dilindəki səmimilik, xalq yaddaşına enmək əsrlərdən bəri xalq dühasının yaratdığı atalar sözləri, məsəllər, idiomatik ifadələrdən, bir sözlə, frazeoloji birləşmələrdən

“Paxıllıq” adlı satirik hekayəsi də “Paxıl adam artıb ağarmaz” [4, s.528] atalar sözü epigrafa çıxarılmqla başlayır və “Qonşu qonşuya baxar, özünü oda yaxar” [4, s.529] hikmətli ifadənin hakim olduğu məntiqlə sona çatır.

“Ovçunun xatirəsi” [4, s.484] hekayəsi övladlarını parçalayan pələngdən intiqam almaq istəyən ayının faciəsindən bəhs edir. Bu əsər də hikmətli ibarələrlə çox zəngindir. Məsələn: “tə-kə ki var, sürünün çobanı timsalındadır” [4, s.485], “ölüm ayağı dəhşətli olarmış” [4, s.490]. “Ağlamaqla, fəryad qoparmaqla zalımın pəncəsindən qurtarmaq olmazmış” [4, s.490], “... ömrü boyu özündən zəifləri yeməklə məğrurlaşan pələng...” [4, s.490] və s. Hekayə təhkiyəçinin dostu Ələkbərə dediyi: “Ayını öz qorxaqlığı məhv etdi” [4, s.491] hikmətli kəlamı ilə sona çatır. Nağı Nağıyevin müşahidə etdiyi hadisəni bu ifadədən başqa, ayrı sözlə ifadə etməsi mümkün deyil, edilsə də, belə uğurlu alınmazdı. Belə cümlələr, ibrətəməz dialoqlar onun bütün əsərlərinin bir çox səhifələrində müşahidə olunur. Yazıçı bəzi məqamlarda sanki obrazların dialoquna və ya səmimi duyğularına heç müdaxilə etmir və bu şəkildə davam edir.

Nağı Nağıyevin əsərlərində istifadə olunan atalar sözləri və aforizmlərin təhlilindən belə nəticə hasil olur ki, o öz əsərlərinin məzmununa, mövzusuna, ideyasına, yaratdığı xarakterlərin səviyyəsinə uyğun mövcud aforizmlərdən istifadə etməklə və özü də yeni-yeni aforizmlər yaratmaqla həm əsərin təsir gücünü artırmış, həm müsbət mənəvi keyfiyyətlər aşılamış, həm də ədəbi-bədii dilimizi öz hikmətli kəlamları ilə zənginləşdirmişdir.

şüurlu surətdə istifadə etmək onun yaradıcılığının əsas qayəsidir.

O, bədii dilə həssas qəlblə yanaşmış, ana dilimizin milli koloritini, sadəliyini və təbiiliyini qoruyub saxlamışdır. Ana dilinin koloritini verə bilməməyin ən əsas səbəbi quru və təmtəraqlı dillə yazmaqdır. N.Nağıyevin bədii yaradıcılığından ana dilinin sağlam nəfəsinin ətri duyulur.

Ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan dilinin Naxçıvan qrupu dialekt və şivələri / redaktoru M.Ş.Şirəliyev. – Bakı: Azərb. SSR EA Nəşriyyatı, 1962.
2. Əhmədov, M.Y. Naxçıvan şivələrinin lüğəti. Atalar sözləri. – Bakı, 2001.
3. Qasimov, R.A. Naxçıvan ədəbi mühiti: problemlər, perspektivlər. – Bakı: Elm və təhsil, 2018.
4. Nağıyev, N.K. Seçilmiş əsərləri / Tərtib edənlər: Qəhrəmanlı Y.V., Süleymanova M.V. – Bakı: Təhsil, 2012.
5. Nağıyev, N.K. Əsərləri. Romanlar. 3 cildə, I c. / Tərtib edənlər: Nağıyev N.V., Qəhrəmanlı Y.V., Süleymanova M.V. – Bakı: Şirvan, 2009.
6. Nağıyev, N.K. Əsərləri. Povestlər. 3 cildə, II c. / Tərtib edənlər: Nağıyev N.V., Qəhrəmanlı Y.V., Süleymanova M.V. – Bakı: Şirvan, 2009.
7. Nağıyev, N.K. Əsərləri. Hekayələr, felyetonlar, miniatur yazılar, xatirələr, oçerklər. 3 cildə, III c. / Tərtib edənlər: Nağıyev N.V., Qəhrəmanlı Y.V., Süleymanova M.V. – Bakı: Şirvan, 2009.
8. Nağıyev, N.K. Yer altında. Povest. – Bakı: Azərnəşr, 1953.
9. Rəhimov, S. Zəhmətkeş yazıçı. – “Bakı” qəzeti. 1968, 05 iyun.

**ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ
ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ В ТВОРЧЕСТВЕ НАГИ НАГИЕВА**

Зульфия Исмаил

Доктор философии по филологии
Нахчыванское отделение НАНА. Азербайджан.
E-mail: ismayilzulfiyye@yahoo.com

Арифа Зейналова

Доктор философии по филологии
Нахчыванский государственный университет. Азербайджан.

Резюме. В статье лингвистически анализируются паремиологические факты языка в творчестве известного писателя Наги Нагиева. Язык всех рассказов писателя, будь то в его масштабных романах или независимо от их объема, очень богат паремиологическими единицами. Глубокие мысли, заложенные в каждом слове, фразе и предложении, использованных писателем, отражены очень простым, понятным, искренним языком. Простота, искренность, естественность – характерные черты его произведений. Хотя и понятно, насколько важна в творчестве Наги Нагиева проблема типизации в языке образов, несмотря на то, что он в определенных моментах обращается к обыденной речи, его творчество больше склоняется к нормам литературного языка. Нет такого произведения Наги Нагиева, которое не привлекало бы внимания с точки зрения лингвистических и стилистических особенностей. Эти качества сделали его произведения читабельными и принесли ему аудиторию в сотни и тысячи читателей.

Ключевые слова: Наги Нагиев, паремиология, пословицы, поговорки, идиомы